

RECENZIE

BARNEA, I., ARTA CREȘTINĂ ÎN ROMÂNIA, vol. I, (SECOLELE III—VI), BUCUREȘTI, 1979, 280 p., 118 pl. și VOL II, (SECOLELE VII—XIII), BUCUREȘTI, 1981, 238 p., 102 pl.

Artă creștină în România, operă înlocuită de I. Barnea de pe poziția unei bogate documentări, a apărut în două tomuri. Primul dintre ele, tipărit în 1979, cuprinde monumentele paleocreștine din sec. III până-n sec. VI (inclusiv); al doilea tom, ieșit de sub teasc în cursul anului 1981, cuprinde monumentele creștine din sec. VII—XIII (inclusiv).

Vol. I, ca și vol. II, de altminteri, este precedat de o largă introducere; prin aceasta cititorul ia cunoștință de specificul monumentelor înfățișate și de istoria, bineînțeles, rezumată, a creștinismului primitiv din țara noastră.

Înainte de orice, în introducere sînt amintiți scriitorii creștini care s-au referit la începuturile creștinismului din regiunile noastre, apoi martirii care au pătimit în Scythia Minor cum și „unele descoperiri mărunte... dovezi valoroase ale începuturilor răspîndirii creștinismului pe pămîntul fostei Dacii Traiane înainte de «edictul de la Milano» (313) și poate chiar înainte de părăsirea provinciei nord-danubiene de către împăratul Aurelian (271—275)» (p. 11). „Descoperirile mărunte” constă, îndeosebi, din gemе.

I. Barnea se oprește, în introducere, și asupra organizării ecleziastice din Scythia Minor, reamintind — cu acest prilej — lista tuturor ierarhilor de la Tomis. D-sa îi citează și pe episcopii Durostorum-ului, oraș aflat în Moesia Secunda. De notat că autorul mențio-

nează și faptul că, spre sfîrșitul sec. V, în Scythia Minor au ființat 14 episcopate, recunoscînd discret în nota 26 de la p. 13 meritul lui Em. Popescu în reliefaarea acestor eparhii.

Mai departe, I. Barnea subliniază importanța scriitorilor creștini originali din Dobrogea cum și rolul „călugărilor sciți” în „orientarea credinței religioase în sensul hotărîrilor sinodului al IV-lea ecumenic de la Chalcedon (451)” (p. 15).

După ce, într-un paragraf mai dezvoltat, expune cititorului problemele legate de limba și spiritul inscripțiilor paleocreștine în Dobrogea, autorul caută să sublinieze caracterele generale și particularitățile bazilicilor din această regiune.

Introducerea se încheie cu considerațiile de rigoare privitoare la o parte a obiectelor vechi creștine care au intrat în economia tomului.

Cele mai multe dintre problemele dezbătute sînt corect puse în ecuație de unde și soluțiile, în general, convingătoare.

Ce-i drept, în introducere și-au găsit loc și unele imperfecțiuni, care nu împietează însă fondul lucrării.

Cîteva exemple: Halmyris (Salmorus, probabil cetatea Zaporojenilor, jud. Tulcea)“ nu se afla „în Delta Dunării pe brațul Sfîntul Gheorghe” (p. 7), ci în nordul Dobrogei pe malul drept al amintitului braț. Marcianopolis (Devnia din zilele noastre) se găsea nu în Scythia Minor (p. 18), ci în Moesia Secunda. La p. 36 (ca și la

p. 258, de altfel), se afirmă că tiparul de cruce din pl. 111/1 a fost descoperit la „Olteni (jud. Ilfov)“. În fapt, acest tipar s-a găsit la Olteni (jud. Teleorman). Aceeași greșală s-a menținut și în tabla de materii la p. 278.

La p. 9 autorul susține că martirii de la Niculițel (D-sa îi are în vedere pe toți cei „șase martiri“ adăpostiți în cripta din acea localitate), aparțin „cel mai probabil persecuției deslănțuite de Dioclețian în 303—304“. În realitate, martirii de la Niculițel (și aici ne referim numai la cei ce se aflau în etajul criptei adică la Zotikos, Attalos, Camasis și Phillipos) au fost omorâți și apoi înmormințați cîndva în a doua jumătate a sec. IV.¹ Chestiunea determinării cadrului cronologic al înmormintării celor patru mucenici trebuie să pornească de la următoarele observații înregistrate de arheologi: a) În momentul descoperirii scheletele se aflau în conexiune anatomică; b) Cripta de la Niculițel (ca și bazilica de acolo) a fost construită în a doua jumătate a secolului IV.² Admițînd că Zotikos, Attalos, Camasis și Phillipos sînt victimele persecuției lui Dioclețian (303—304) sau a lui Liciniu (319—320) n-avem cum explica poziția ne-

deranjată a scheletelor celor 4 martiri, iar aceasta pentru motivul că scoaterea lor din mormîntul sau mormintele primare „făcute, să zicem, la începutul sec. IV, și aducerea lor într-o criptă, construită în a doua jumătate a sec. IV, trebuia să se soldeze, în chip necesar, cu amestecarea oaselor. Acestea însă nu sînt mișcate. Oricum, ele zac în poziție nederanjată. Iată motivele care ne-au obligat să admitem că data martiriului și a înmormintării celor patru creștini de la Niculițel nu poate fi anterioară celei de-a doua jumătăți a veacului al IV-lea, fapt confirmat acum și de descoperirea parterului criptei³. Întrucît singura persecuție de după mijlocul sec. IV, consumată în regiunile noastre și consemnată în izvoarele literare a fost aceea a lui Athanaric, din anii 369—372, noi am opinat, în urmă cu peste 10 ani⁴, că Zotikos, Attalos, Camasis și Phillipos sînt victimele prigoanei deslănțuite de regele got mai sus amintit. Fiind uciși în stînga Dunării, trupurile lor au fost aduse, potrivit obiceiului⁵, la sud de fluviu și îngropate în cripta de la Niculițel construită tocmai în acea vreme. Niculițel se afla atunci în teritoriul Novio-

¹ Asupra celor mai recente rezultate ale cercetărilor din cripta de la Niculițel, vezi V. H. Baumann, în „Acta Musei Napocensis“, XIV, Cluj-Napoca, 1977, p. 245—255.

² La p. 9, I. Barnea înclină să creadă că bazilica de la Niculițel și martyrion-ul de acolo datează „în a doua jumătate sau chiar către sfîrșitul secolului al V-lea — începutul secolului al VI-lea“. Același autor, însă, pare să accepte, la p. 40, că „ambele construcții (bazilica și martyrion-ul, n.n.) au fost datate către sfîrșitul secolului al IV-lea — începutul celui de-al V-lea“. Și într-un caz și în celălalt, I. Barnea greșește de vreme ce nu ține seama de ultimele observații stratigrafice și documente materiale care l-au obligat pe V. H. Baumann, *op. cit.*, p. 251—252 să conchidă că bazilica și martyrion-ul de la Niculițel datează din a doua jumătate a sec. IV, poate chiar „în timpul domniei lui Valens“ și că „acest edificiu a fost parțial distrus la scurt timp după construirea sa, fiind refăcut în timpul împăratului Theodosie al II-lea“.

³ Aici au fost reînhumate oasele calcinate ale unor martiri — doi (dar de ce numai doi?), după opinia antropologilor — uciși înainte de a doua jumătate a sec. IV. V. H. Baumann, *op. cit.*, p. 251 socotește că oasele celor „doi“ inși „reprezintă rămășițele pămîntești ale celor mai vechi martiri atestați arheologic în România“. Oricum ar fi, noi vom reține că descoperirea parterului criptei de la Niculițel anulează, dintr-o dată, demonstrația lui I. Barnea (B.O.R., XLI, 1—2, ianuarie—februarie, 1973, p. 226—227) despre modul construirii martyrion-ului, demonstrație făcută întru găsirea unei explicații poziției nederanjate a celor 4 martiri amintiți mai sus.

⁴ Vezi precizările de rigoare la Petre Diaconu, în SCIVA, 24, 1973, p. 633—641.

⁵ Sîntem în vremurile în care au fost aduse la sud de Dunăre rămășițele pămîntești și ale altor martiri (vezi în Fontes, *Historiae Daco-Romanae*, II, București, 1970, p. 88—89, p. 725—726).

dunum-ului (Isaccea). În acest caz, menționarea celor patru creștini în lista martirilor de la Noviodunum se explică de la sine. În asemenea liste trebuiau să figureze toți martirii înmormințați într-o anumite localitate, indiferent de locul unde au înfruntat moartea. Există vreo dovadă în acest sens? Da, există! Este cazul lui Dasius menționat în lista martirilor de la Axiopolis pentru că a fost ucis acolo dar și în lista martirilor de la Durostorum pentru că a avut mormântul aci.

Am insistat ceva mai mult asupra problemei locului uciderii și datei înmormințării celor patru martiri, nu atât pentru a învedera o eroare care și-a găsit loc și în lucrările altor savanți⁶, cât mai ales spre a sublinia importanța monumentului de la Niculițel pentru studierea istoriei trecutului nostru în aceste părți ale țării.

Începînd de la p. 40 sînt prezentate, unul după altul, documentele creștine care intră în alcătuirea tomului. În pagina din stînga se descriu monumentele, dîndu-li-se locul descoperirii (totdeauna) și dimensiunile (nu totdeauna). De multe ori este consemnată și bibliografia respectivă. În pagina din dreapta sînt publicate fotografiile sau desenele (citeodată în tehnica color) documentelor descrise.

Frazele sînt, în general, limpezi, iar datele oferite, suficiente pentru ca cititorul să-și facă o imagine asupra monumentului sau obiectului prezentat. Acolo unde este cazul, I. Barnea intervine cu scurte considerații, mai mult sau mai puțin utile.

Evident, o lucrare de asemenea anvergură nu putea fi scutită de anume neajunsuri.

Unele piese ca mînerul de cuțit (pl. 37/3), cîntarul de bronz (pl. 37/2), cărămida (pl. 114/2), vasul lucrat cu mîna (pl. 118/2) nu sînt opere de artă — nici măcar de artă minoră — și de aceea nu trebuiau publicate aci.

Ordonarea documentelor nu respectă totdeauna criteriul cronologic. Ast-

fel, bunăoară, întii este prezentată cripta de la Niculițel (pl. 2), datată de autor în sec. IV—V și apoi de abia gema de la Potaissa (pl. 6/2), datată de același autor în sec. III.

De bună seamă, ar fi fost cît se poate de bine dacă I. Barnea indica peste tot bibliografia respectivă. Nefăcînd-o, cititorul poate rămîne cu impresia, de pildă, că frumosul capitel „cu capete de berbec“ de la Mangalia, ilustrat în pl. 51 este publicat prima dată în acest tom, cînd, de fapt, el a văzut lumina tiparului în *Materiale și Cercetări arheologice*, VIII, 1962, p. 444, fig. 13. În legătură cu gema de la Romula, din pl. 7/2, nu se spune nicăieri că ea a fost publicată întîia oară în SCN, IV, 1968, p. 277. În cazul ei precizarea era cu atât mai necesară cu cît autorul a împrumutat ilustrația din revista mai sus citată.

Altădată sînt prezentate, desigur, din neatenție, documente inedite, fără știrea descoperitorului. (A se vedea exemplul piesei din pl. 73/2, vol. II, al *Artei creștine în România*).

În sfîrșit, vom remarca și unele inconsecvențe în determinările geografice, pe de o parte, și în citarea bibliografiei, pe de altă parte.⁷

Nu incăpe îndoială că toate aceste neajunsuri vor dispărea într-o eventuală nouă ediție a opului lui I. Barnea.

Este posibil ca autorul să aibă dreptate cînd pune la îndoială caracterul creștin al monogramei *chi-ro* de pe

⁷ Bunăoară, la p. 122, Sucidava apare însoțită de precizarea „(Celei, Corabia, jud. Olt)“, ca aceeași localitate să apară la p. 124 și 264 sub forma „Sucidava (Celei)“ și, respectiv, „Sucidava (Celei, Corabia)“. La p. 148, Argamum este însoțit de precizarea „(cap Dolojman)“ fără a se indica teritoriul comunei în care se află această cetate. La p. 258 se scrie Budureasca-Ploiești, în loc de Budureasca-Prahova, iar la p. 270 Cluj-Someșeni, în loc de Someșeni-Cluj. Totodată vom atrage atenția că cronică *Historiarum Compendium* este pusă la p. 14 odată sub numele lui Cedren, altădată a lui Cedren-Skylitzes, iar a treia oară sub cel al lui Skylitzes. Desigur, aceste greșeli și alte asemenea lor nu sînt grave; numai că ele vin să rupă, din cînd în cînd, ritmul expunerii lui I. Barnea.

⁶ De exemplu, P. S. Năsturel, în „Analecta Bollandiana“, 91, 1973, p. 5—8; I. Rămureanu, în B.O.R., XLI, 1973, p. 3—5, p. 471; Ene Braniște, în *De la Dunăre la Mare*, Galați, 1977, p. 45.

umerii unei amfore de la Barboși (p. 48) și al unei piese de sidex, descoperite în aceeași așezare (p. 48). În acest caz, însă, s-ar fi convenit ca amfora și piesa de sidex să nu fie publicate. Într-o lucrare cu implicații majore în studierea vieții spirituale a poporului român dar și a problemei continuității pe aceste meleaguri, trebuie să-și găsească locul numai documentele *neindoienic* determinate, din punctul de vedere al semnificației și al încadrării cronologice. În aceeași ordine de idei vom atrage atenția că nici gema de la Romula, publicată în pl. 7/2, nu are caracter *sigur* creștin. I. Barnea a considerat-o creștină pentru că pe fața ei sînt gravati doi pești și un semn, care a fost interpretat drept o cruce în forma literei T. Prezența peștelui în simbolistica creștină este bine cunoscută, după cum bine cunoscută este și prezența crucii în forma literei T. Ambele simboluri sînt specifice, însă, și lumii precreștine. De altminteri, din această lume au fost preluate de creștini. Despre gema de la Romula, în pofida semnelor gravate pe fața ei, nu se poate spune cu siguranță că este creștină din următoarele motive: 1) Fiind datată de autor la sfîrșitul sec. III, crucea nu avea ce căuta pe fața ei, deoarece acest semn apare la noi ca simbol creștin cel mai de vreme în a doua jumătate a sec. IV. 2) Peștii, în formație de doi, se întîlnesc și în simbolistica păgînă. Bunăoară, pe reversul unora dintre monedele din Bizanț, bătute sub împăratul Traian, sînt redați doi pești⁸, absolut identici, ca siluetă și poziție, cu peștii de pe gema de la Romula. Și într-un caz și în celălalt este vorba de delfini. De pe monedele lui Traian lipsește semnul T, dar aceasta n-are cum să ne oprească a ne îndoi de caracterul creștin al gemei de la Romula, gemă pe care acum sîntem înclinați să o datăm, mai de grabă, în sec. II, decît în sec. III. Oricum ar fi, trebuie să se mai rețină și faptul că peștii care apar pe gemele inelelor creștine sînt însoțiți, în chip obișnuit, de inscrip-

țiile IXΘYC ori Σωτήρ sau chrisma (vezi, de exemplu, Fr. Dölger, *IXΘYC Das Fischsymbol in frühchristlicher Zeit*. I Band, Rom, 1910, *passim*), ceea ce nu e cazul cu gema de la Romula.

În pl. 36 I. Barnea prezintă trei capace de lut descoperite la Biserița-Garvăn (jud. Tulcea)⁹. Inscripția de pe fragmentul de capac din pl. 36/1 este citită de I. Barnea Θε(ός) Μωυζ (!?) Întrucît literele se află în poziție retrogradă citirea corectă a inscripției ar trebui să fie (ή) λυζ Μω(ρα)¹⁰. Sub această inscripție, în fotografie, se disting alte trei litere, necitite de autor. Aceste litere ca și toate celelalte de pe capacul de lut au fost retușate inoportun¹¹. Cele trei litere, aflate de asemenea în poziție retrogradă, redau cuvîntul φος (în loc de φως)¹². În stînga crucii de pe capac apare de două ori cuvîntul Θε(ός).

Inscripția de pe capacul din pl. 36/2 este citită de I. Barnea (Βρή)Θ. Întrucît în stînga capacului se mai păstrează o parte din litera θ noi propunem citirea Θε(ε βρη)Θ. La drept vorbind jumătate din litera θ a fost observată și de I. Barnea, dar într-un

⁹ Descriindu-le, autorul ne oferă la p. 108 diametrul global de „10—16 cm“, care nu folosește însă cititorului ce-ar dori să afle diametrul fiecărei piese în parte.

¹⁰ După cum se vede, aici avem de-a face cu cea mai veche atestare epigrafică de pe teritoriul țării noastre a numelui Maria, însoțit de apelativul λυζ.

¹¹ Prin retușare litera θ din ΘOC a fost transformată într-un P, iar litera C în E. Drept urmare, I. Barnea a căpătat literele POE pe care le-a introdus într-un inexistent cuvînt ΠΙPOE (vezi I. Barnea, „Dacia“, N.S., 9, 1965, p. 416 și idem *Les monuments paléochrétiens de Roumanie*, Vatican, 1977, p. 98). Poate datorită retușului fotografiei și a desenului greșit din „Dacia“, N.S., 9, p. 415, fig. 3/10). Emilian Popescu (în *Inscripțiile din sec. IV—XIII descoperite în România*, București, 1976, p. 267) a preluat eroarea lui I. Barnea, citind deasemenea ΠΙPOE.

¹² Pentru folosirea lui o în loc de ω, în sec. VI, vezi Em. Popescu, *op. cit.*, indice XV, p. 426.

⁸ O monedă de acest gen s-a găsit în Oltenia (vezi B. Mitrea, în „Dacia“, XI, 1967, p. 387 și p. 393, pl. II/2).

alt studiu (vezi „Dacia“, N.S., IX, 1965, p. 416).

Pe fața capacului de lut din pl. 36/3, în afară de literele citite de autor se disting bine și literele Θε X (poate de la Θε (ς) Χριστός).

Nu putem încheia considerațiile noastre la *Arta creștină în România*, I, fără a sublinia că acest tom (în bună măsură o traducere fidelă a textului cărții *Les monuments paléochrétiens de Roumanie*), se înscrie, în pofida unor neîmpliniri, în seria contribuțiilor de fală ale lui I. Barnea.

În vol. II sînt publicate cele mai semnificative monumente creștine (biserici, chilii, cruciulițe, vase culturale, reprezentări cu caracter religios, inscripții) din țara noastră, datînd din veacurile VII—XIII.

În prima parte a „Introducerii“ I. Barnea încearcă să zugrăvească o imagine a Istoriei Bizanțului la Dunărea de Jos în sec. VII—X. Întrucît sînt publicate și monumente creștine care datează din veacurile XI—XIII, ne-am fi așteptat ca expunerea istoriei Bizanțului la Dunărea Inferioară să aco- pere și vremea de pînă-n secolul XIV. De fapt, era și mai nimerit dacă în locul istoriei Bizanțului la Dunărea de Jos, în secolele VII—X, autorul ar fi schițat, la fel ca în primul tom, istoria creștinismului din țara noastră, în veacurile VII—XIII. I. Barnea a procedat așa mînat de convingerea că *civilizația bizantină a acționat la desăvîrșirea procesului de formare a poporului nostru* (p. 8). Evident, sîntem în fața unei idei greșite, care — din păcate — este îmbrățișată și de alți cercetători¹³. În realitate, „civilizația bizantină“ n-are nimic de-a face cu etnogeneza românilor. Noi, românii, ne-am format ca popor în chip izolat — dacă putem să ne exprimăm așa — de lumea bizantină. De altminteri, în veacurile de etnogeneză românească cuvintele greco-bizantine care au pătruns în română, au venit prin intermediul limbii latine. Acest fenomen este valabil și pentru cuvintele care țin de creștinism (*biserică,*

înger, botez etc.) și chiar pentru unele nume proprii de genul lui Nicoară.

Firește, nimeni nu poate nega caracterul bizantin al unora (și de la un moment dat al celor mai multe) dintre documentele materiale creștine din țara noastră, dar acesta este un fenomen exterior procesului formării poporului și limbii române, fenomen care își găsește explicația în prezența politică, militară, economică și chiar religioasă a Bizanțului la Dunărea de Jos, în veacurile de mijloc.

Oricum, această parte a introducerii este utilă fie numai și pentru motivul că ea îl edifică pe cititor asupra rolului jucat de bizantini la Dunărea Inferioară în secolele imediat următoare prăbușirii limes-ului istrian.

Și aici ca și în primul volum și-au croit drum unele erori care — cu puțină atenție — puteau fi ocolite. La p. 9, I. Barnea afirmă că „cultura Dridu este singura cultură materială atestată pe teritoriul românesc și pe unele regiuni de la sud de Dunăre, în secolele VIII—XII, cu etapa ei de maximă dezvoltare în secolele X—XI“. Afirmatia este în contradicție cu stricta realitate. În epoca de „maximă dezvoltare“ a culturii Dridu (care se plasează în sec. IX—X și nu în sec. X—XI cum socotea I. Barnea) pe teritoriul țării noastre au existat și alte culturi materiale, de pildă, Hlincea I, în Moldova, aparținînd de asemenea populației românești. În plus, se va reține că așa zisa cultură Dridu nu atinge limitele veacului al XII-lea¹⁴.

I. Barnea, vorbind despre Daphne, menționată ca atare de Ammianus Marcellinus și Procopios, continuă să o numească, desigur, greșit, Constantiniana Daphne. Plecînd de aici, D-sa comite o altă greșală cînd identifică Constantiniana Daphne (citește Daphne n.n.) cu Constantia din opera lui Skylitzes-Cedren. La p. 15, I. Barnea ne lasă să înțelegem că *noua themă* incluzînd „provincia Scythia (citește Scythia Minor, n.n.) de altă dată, inclusiv toată partea de N.E. a Bulgariei“ s-a numit *Paristrion* sau *Para-*

¹³ Vezi, de pildă, Dan Gh. Teodor, *Romanitate carpato-danubiană și Bizanțul în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1981, p. 8.

¹⁴ După datele de care dispunem se poate spune că ea își încetează existența în jurul anilor 1000 (Petre Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, București, 1970, p. 37—38.

dunavon imediat după victoria bizantinilor din 971 asupra kievienilor. În realitate, thema despre care este vorba a căpătat numele de Paradunavon, cel mai de vreme, la sfârșitul celei de-a doua decade a secolului al XI-lea¹⁵.

La p. 16 I. Barnea susține că printr-cețările reparate de bizantini, la sfârșitul secolului al X-lea se numără Nufărul și Murighiol. În fapt, la Nufărul bizantinii au construit o cetate nouă, din temelie¹⁶, iar la Murighiol n-au reparat nimic pentru simplul motiv că nu s-au așezat acolo. De altfel, ultimele urme de viațuire de pe cetatea romană tirzie de la Murighiol datează de la sfârșitul sec. VI și începutul secolului următor¹⁷.

În partea a doua a „Introducerii”, I. Barnea face, mai întâi, o judicioasă trecere în revistă a monumentelor rupestre de la Basarabi, fapt explicabil dacă se are în vedere că ele au oferit o mare parte a documentelor vechi creștine publicate în vol. II. Sînt amintite apoi lăcașele de cult de la Dinogetia-Garvăn, Niculițel, Drobeta-Turnu Severin, Curtea de Argeș, Alba Iulia, Dăbîca, Streisîngeorgiu etc. Cu excepția lăcașelor de cult de la Basarabi, toate bisericile menționate mai sus construite din piatră sau cărămidă, spre deosebire de cele din veacurile anterioare care, după opinia — îndreptățită — a lui I. Barnea, „vor fi fost mici biserici din birne de lemn, în întregime la suprafața solului sau chiar biserici-bordeie, din care nu s-a mai păstrat nici o urmă” (p. 14). De altminteri, adăugăm noi, existența bisericilor-bordei este atestată pe teritoriul țării noastre încă din sec. IV prin termenul de $\sigma\kappa\eta\eta$ ¹⁸, aflător în izvoarele literare ale timpului. În legătură cu bisericile prezentate de

I. Barnea vom mai reține că planurile unora dintre ele nu sînt corect rediate.

Tot în partea a doua a Introducerii sînt înșirate locurile unde au fost descoperite crucile pectorale. Autorul ne încunoștințează că crucile pectorale se împart în două categorii: 1) simple și 2) duble-relicviar. Din spusese lui I. Barnea aflăm că cele mai vechi cruci-relicviar de bronz „descoperite pe teritoriul României, datează de la începutul secolului al XI-lea, poate și sfârșitul celui de-al X-lea, iar cele mai tirzii din secolele XIII—XIV” (p. 25) și că „crucile eugolpion, simple sau chiar duble-relicviar, de mici dimensiuni, erau purtate probabil de oricine” (p. 26).

Drept cea mai veche piesă creștină, dintre cele publicate, este socotită o placă de os, dreptunghiulară, de la Costești? care a slujit ca tipar „pentru prelucrarea prin tehnica presării (au repoussé)”. Pe una din fețe sînt înfățișate, hieratic, chipurile a trei inși, poate a trei preoți, după cum susține I. Barnea. Această piesă (pl. 1), descoperită la Costești (jud. Iași), datează, potrivit părerii autorului, din sec. VII—VIII. Din punctul nostru de vedere ea datează mai de grabă din sec. IX—X. Independent de aceasta, însă, placa de os de la Costești își are importanța sa, de vreme ce ea se înșcrie în seria tiparelor pentru prelucrarea obiectelor de podoabă prin tehnica *au repoussé*.

Datorită caracterului creștin al unora dintre piesele din tezaurul de la Sînnicolau Mare, ele se bucură de atenția cuvenită. Același lucru se poate spune și despre celebrul vas ceramic de la Capidava pe umerii căruia olarul — după ce a incizat, în pastă crudă, alfabetul grec — a zgîriat și numele, de evidentă rezonanță românească — *Petre*.

După aceea urmează descrierea monumentului rupestru de la Basarabi (jud. Constanța) compus din 6 bisericuțe, câteva chilii, coridoare și morminte. Bisericuțele din cadrul acestui așezămint minăstiresc sînt prezentate cu destulă amănunțime. Ele-s înfățișate în ordinea descoperirii și nu cea a vechimii lor. Descrierea, în general, este corectă. Autorul s-a ferit însă să prezinte cititorului mulțimea de semne, reprezentări zoomorfe (cai, iepuri,

¹⁵ Și mai probabil este ca regiunea să se fi numit Paradounavon începînd de-abia cu a doua jumătate a sec. XI; vezi Petre Diaconu, în „Revista de Istorie”, 30, 1977, 10, p. 1896.

¹⁶ Informație Silvia Baraschi.

¹⁷ Informație Al. Suceveanu și M. Zahariade.

¹⁸ Vasile Gh. Sibiescu, în „Glasul Bisericii”, XXXI, 1972, 3—4, p. 358, vede în expresia $\sigma\kappa\eta\eta\ \tau\eta\varsigma\ \acute{\epsilon}\nu\theta\alpha\delta\ \epsilon\kappa\kappa\lambda\epsilon\sigma\iota\alpha\varsigma$ biserică-cort și nu biserică-bordei.

lupi etc.) pentru motivul că aceste figuri ar fi „fără vreo legătură cu caracterul sacru al unui lăcaș de cult“ (p. 50).

Ajungînd aici se cuvine să atragem luarea aminte că la Basarabi sîntem în fața unui așezămint minăstiresc cu caracter inițiativ. El datează din a doua jumătate a sec. X, adică dintr-o vreme în care stăpînirea bizantină din Dobrogea încă nu se sedimentase. Practicile ecleziastice ale comunității de la Basarabi reflectă nu ortodoxismul constantinopolitan, desfășurat în tiparele exacte ale canoanelor religioase, ci mai curînd un fenomen de sincretism între acest ortodoxism și anumite practici religioase păgîne, de neindoielnică tradiție romană. Într-o atare viziune este explicabilă prezența cailor, iepurilor, păsărilor, lupilor etc. pe pereții monumentului de la Basarabi¹⁹.

Interpretarea figurilor este corectă de cele mai multe ori. Numai în două-trei cazuri e îndoielnică. De exemplu, referindu-se la figura din pl. 19/1, I. Barnea susține că în ea este redat „probabil un părinte cu copilul său“. NU! Nu-i vorba despre așa ceva! Acolo e figurată o scenă mitică legată de cultul morților²⁰: un ins ținînd în

mina sa dreaptă un cap de om reprezentînd sufletul expiat.

Despre figura din pl. 19/2 ni se spune că reprezintă în mod primitiv „un bărbat îmbrăcat într-un cojoc lung, în atitudine de rugăciune“ (p. 66). Figura nu-i a unui bărbat oarecare, ci a unui sfînt și anume a sfîntului Theodor. Aceasta este certificată de inscripția în limba greacă, redată, în poziție cruciformă, de o parte și de alta

a capului: ὁ ἅγιος Θεόδωρος²¹; inscripție nedescifrată de I. Barnea.

Un loc aparte în vol. II al *Artei creștine în România* îl ocupă inscripțiile (chirilice, runice și grecești) li se dă traducerea. Cele în caractere runice nu sînt încă descifrate. Referindu-se la inscripția chirilică publicată în pl. 24/1, (p. 77) I. Barnea scrie: „Nu este sigur că în partea distrusă a inscripției s-ar fi aflat mențiunea anului 6550 (?) = 1042“, după cum a propus G. Mihăilă (p. 45—47). Poziția lui I. Barnea este întru totul justificată, fiindcă ceea ce socotește G. Mihăilă a fi cifra 500 (în chirilică), este — în fapt — o parte din litera chirilică B (dăunată în acel loc), identică cu celelalte litere B din restul inscripției. În schimb, considerațiile asupra numelui lunii august, scrise, după opinia lui I. Barnea (p. 76) ca și a lui G. Mihăilă, fără litera u adică în forma *agust*, rămîn fără obiect, iar aceasta pentru simplul motiv că în inscripția păstrată „pe fața de N. a stîlpului cruțat din dreapta intrării principale din pronaos în naosul bisericii B 4“ se citește *augst*. Deci litera u nu lipsește din cuvîntul respectiv. Altă dată citirea este forțată. De pildă, în inscripția din pl. 18 autorul vede un *jupan* și, plecînd de aici, D-sa găsește „numele unei căpetenii a populației locale“ (p. 64). În realitate, acolo nu-i de loc sigur că-i vorba de un *jupan*. Prima literă nu e un *j* iar ultima sigur nu

¹⁹ I. Barnea subliniază că mulțimea și varietatea crucilor este mare. Atunci însă cînd trece la prezentarea lor autorul recurge la parafrazări și propoziții explicative în ciuda faptului că tipurile de cruce beneficiază de denumiri unanim acceptate. Astfel, crucea de tip *Cunei* (p. 63, pl. 17/1) este înfățișată ca o „cruce cu capetele bifurcate și lățite la extremități“ (p. 62); crucea de *Latmos* (p. 63, pl. 17/2—3, p. 91, pl. 31/2) este prezentată ca avînd „brațele în formă de triunghiuri, cu vîrfurile spre centru, unde descriu (citește înscrisu, n.n.) un romb“ (p. 62 și 90), iar crucea de *Malta* (p. 69, pl. 20/2—3, p. 87, pl. 29/3) este descrisă ca un exemplar „cu brațele care se lătesc treptat spre extremități“ (p. 68).

²⁰ Asupra acestui aspect al problemelor izvorînd din cercetarea reprezentărilor de la Basarabi s-a oprit în de aproape arh. V. Bilciurescu, *Monumentele rupestre de la Basarabi* (monografie în manuscris).

²¹ Și aici avem de-a face cu înlocuirea lui o cu o. Aceasta este prima reprezentare a unui sfînt din țara noastră, în veacurile de mijloc; el trebuie pus în legătură cu prezența reprezentărilor de cai, deoarece acest sfînt este considerat unul dintre patronii cailor.

este un *n* ci un *i*; e mai probabil ca în locul lui *jupan* să avem de-a face cu un verb la imperativ.

În continuare se vorbește despre cruciulițe (metal, piatră, os)²². Ele sînt prezentate în ordine cronologică. Descrierea este pe cît de sumară pe atît de sugestivă. Cititorul va reține că cele mai multe s-au găsit la Dinogetia și Păcuiul lui Soare. În rîndul cruciulițelor este publicat și un „medalion“ de bronz, avînd pe fața sa reprezentată figura, probabil a sfințului Mihail (pl. 95). Noi credem că acesta este un tipar pentru obținerea prin tehnică presării (au repoussé), a unor aplici din foiță de aur sau argint.

I. Barnea a procedat cît se poate de bine publicînd în pl. 98 trei funduri de vase smălțuite, avînd pe ele semne cruciforme. Vasele datează din prima jumătate a sec. XII.

Ar fi fost și mai bine însă dacă autorul și-ar fi îndreptat atenția și asupra unora dintre crucile care apar reliefate pe fundal vaselor nesmălțuite în sec. VIII—XI. Drept urmare, Dsa putea documenta și mai elocvent încă „elementele creștine“ din veacurile de început ale epocii feudale.

În sfîrșit, încă o observație! Vol. II este mai de grabă un *repertoriu* de obiecte cu caracter creștin, decît o *carte de artă creștină*.

Ajungînd la capătul recenziei noastre vom reliefa o dată în plus efortul lui I. Barnea în realizarea celor două tomuri. Observațiile pe care le-am făcut²³ nu scad cu nimic din

meritele cărții. Dealtfel, rostul lor este să completeze această operă care, fără doar și poate, constituie un succes al istoriografiei noastre. Prin publicarea celor două volume, cercetătorii care-și apleacă atenția asupra problemelor paleocreștine din țara noastră capătă un binevenit instrument de lucru. În sfîrșit, cititorul de rînd dar și cel avizat, parcurgînd filele celor două volume va înțelege mai bine că „apariția și răspîndirea creștinismului pe teritoriul Republicii Socialiste România constituie nu numai un important fenomen cultural-istoric, ci și o dovadă a continuității populației autohtone daco-romane [și române] pe acest teritoriu în timpul marelui migrații a popoarelor“ cum însuși o subliniază I. Barnea în *Introducerea* primului tom. Dacă meritele lucrării s-ar reduce numai la acest cîștig și încă am avea dreptul să socotim opera lui I. Barnea o reușită.

Un cuvînt de laudă se cuvine și celor ce au trudit la tipărirea în bune condițiuni a textului și ilustrațiilor.

PETRE DIACONU

tului de la Cetățuia-Niculițel în sec. XII—XIII, nu în sec. XI—XII, cum opinam mai înainte (v. și Petre Diaconu, în *SCIVA*, 23, 1972, 2, p. 307—319)“. Plecînd de la fraza lui I. Barnea, cititorul ar putea rămîne cu convingerea că și Petre Diaconu a datat „schitul“ de la Niculițel în sec. XI—XII. La drept vorbind, aceasta era datarea propusă de I. Barnea (*DID*, III, 1970, p. 239). În lucrarea noastră, citată de I. Barnea, am susținut că acest monument datează „din a doua jumătate a secolului al XII-lea“, atrăgînd, totdeauna atenția că acolo există și cîteva elemente de cultură materială mai tîrzii. E. Oberländer-Tirnovanu datează monumentul de la Cetățuia-Niculițel nu în sec. XII—XIII, cum susține I. Barnea, ci în prima jumătate a sec. XIII. Această datare se bazează, într-adevăr, pe reexaminarea monedelor descoperite acolo. În ce ne privește, credem că monedele în cauză sînt totuși din vremea lui Manuel Comnenul. Este foarte probabil ca ele să fi fost emisiuni provinciale.

²² De notat, existența la Păcuiul lui Soare a unei cruciulițe de sticlă. Vezi Petre Diaconu, în „Byzantina“, 8, Thessalonica 1976, p. 53, fig. 7—10.

²³ Printre neajunsuri figurează și redarea inexactă a unor păreri exprimate de diferiți cercetători. Astfel, de pildă, la p. 96, I. Barnea, referindu-se la „bisericiuța treflată“ de la Niculițel, scrie: „Reexaminarea în ultimul timp a celor 7 monede rău conservate, atribuite greșit lui Manuel Comnenul (1143—1180) și datarea lor către sfîrșitul sec. XII — începutul celui de-al XIII-lea (E. Oberländer-Tirnovanu, de la Muzeul din Tulcea) duce la datarea mai probabilă a schi-